

Slobeenden in Groningen

Egbert Boekema

In dit artikel wordt een overzicht geven van het voorkomen van de Slobeend in de provincie Groningen. Waarom juist een stukje over de Slobeend?

Daar zijn verschillende redenen voor. Ten eerste omdat het een vogel is die bij nadere studie een aantal interessante aspecten heeft, zoals een heel karakteristiek doortrekpatroon in het voorjaar met lokaal hoge aantallen in slechts 1-2 weken in april. Ten tweede omdat deze soort de laatste jaren in het binnenland als trekvogel is toegenomen door de aanleg van nieuwe natuur.

Als we de eenden als groep beschouwen zijn in het kustgebied de grote natuurgebieden, zoals de Noordkust (Bergeend, Pijlstaart), de Lauwersmeer (Wintertaling, Smient, Krakeend) en de Dollard (Smient), van internationaal belang. Voor het binnenland ligt dat wat anders. Van alle eendensoorten komt in het binnenland van Groningen, behalve de Smient, alleen de Slobeend internationaal gezien in belangrijke aantallen voor. Dit is van recente datum. Een goed moment om het voorkomen in Groningen eens samen te vatten.

De Slobeend is een vogel die in Groningen wat zijn broed- en doortrekgebieden betreft een duidelijke voorkeur heeft voor niet al te diepe plassen en meren, moerasgebieden en vochtige weilanden. Aan de hand van circa 2000 waarnemingen van de schrijver, verricht tussen 1971 en 2007 met enkele aanvullingen van andere waarnemers, wordt een impressie gegeven van het voorkomen in de provincie Groningen.

Broedvogels

Wanneer broeden Slobeenden in Groningen? Op 25 april 1976 vond ik tijdens een weidevogelinventarisatie een nest met zes eieren in de Onnerpolder. Guido Meeuwis-

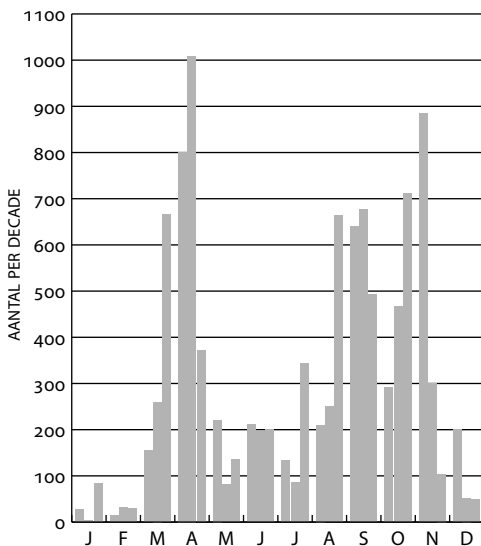
sen zag op 29 juni 1976 een vrouwtje met vliegvlugge jongen in het Reitdiepdal bij Winsum. Aangezien vrouwtjes 22-25 dagen op de eieren zitten en het 6-7 weken duurt voordat de jongen kunnen vliegen (Bauer & Glutz von Blotzheim 1968), moet dit vrouwtje eveneens rond half april met het leggen zijn begonnen. Andere nesten werden op 7 juni 1979 en 14 juni 1981 gevonden. Dit wijst op een wat later begin. Overzien we echter de lijst van vrouwtjes met kleine pulli dan blijkt dat alle data in de laatste dagen van mei en in begin juni liggen: 28 mei, 31 mei (2), 2 juni (3), 5 juni (3), 7 juni (4) en 8 juni (1). Er zijn twee uitzonderingen, namelijk 7 en 9 juli. Deze twee data betreffen vermoedelijk tweede legfels, want het is bekend dat Slobeenden af en toe een tweede broedsel produceren. Na de eerste golf van kuikens rond eind mei/begin juni, worden uiteraard ook grotere jongen gezien. Alles wat niet duidelijk klein of vrijwel uitgegroeid lijkt te zijn heb ik als 'halfwas' genoteerd, met als data: 19 juni, 26 juni, 30 juni, 4 juli, 12 juli, 13 juli, 15 juli en 5 augustus. Deze data geven een grotere spreiding aan. Hoe kunnen we de leeftijd een beetje inschatten? Adulte mannetjes en vrouwtjes Slobeend wegen in de zomer ruwweg tussen de 500 en 700 gram (Bauer & Glutz von Blotzheim 1968,

Cramp 1977). Pas geboren kuikens wegen gemiddeld 37 gram, na een week zijn ze 53 gram, na drie weken 242 gram, na vier weken 308 en na vijf weken 370 gram. Hieruit kunnen we globaal afleiden dat een halfwas jong circa 20-30 dagen oud moet zijn. Het lijkt er dus op dat ook de halfwas jongen ruwweg tussen eind mei en half juni geboren zijn, behalve die van 5 augustus. De conclusie is dus dat de eerste Slobeenden in Groningen half april met de eileg beginnen, maar dat de piek eind april/begin mei ligt.

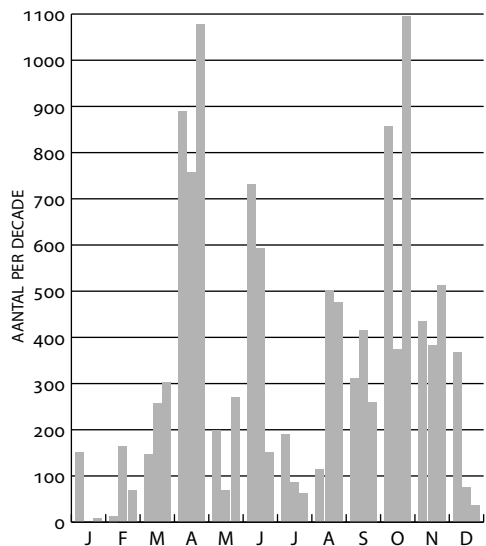
Aantallen per seizoen

De aantallen van de Slobeend in de grotere natuurgebieden worden gedomineerd door de doortrekkers, waarvan er in Groningen op het hoogtepunt van de trek ongeveer tussen de 1000 en 3000 kunnen verblijven. Zoveel broedvogels zijn er niet (meer), vermoedelijk broeden er nog slechts maximaal 200 paar in Groningen, maar dit aantal be-

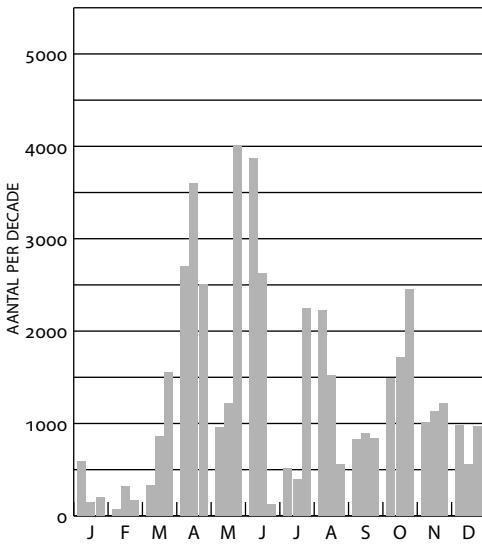
rust op een hele ruwe schatting. Het zijn er in ieder geval minder dan de 500-1000 aan het eind van de jaren zeventig (Boekema et al. 1983), vanwege de sterke achteruitgang in de weilandgebieden. Het aantalsverloop lijkt jaar op jaar een tamelijk vast patroon te vertonen. Om dit in kaart te brengen zijn de aantallen per decade vergeleken. Het Hoeksmeer is een gebied waar al jarenlang ieder jaar tot maximaal een paar honderd Slobeenden pleisteren. Het is ruim 300 keer bezocht (figuur 1). Daarnaast is er ook naar de Ezumakeeg gekeken, het gebied met de hoogste aantallen per decade in Noordoost-Nederland over de laatste vijf jaren. Het ligt weliswaar in Friesland, maar om het doortrekverloop in kaart te brengen maakt een minimaal geografisch verschil met Groningen uiteraard niets uit (figuur 2). En ten slotte worden alle waarnemingen uit Groningen buiten deze gebieden vergeleken (figuur 3).

Figuur 1. Voorkomen per decade van de Slobeend in het Hoeksmeer in de periode 1988-2007. Het overzicht is gecompileerd uit 307 bezoeken van de schrijver, verspreid over het gehele jaar. Voor iedere decade zijn de vier waarnemingen met de hoogste aantallen bij elkaar opgeteld.

Figuur 2. Voorkomen per decade van de Slobeend in de Ezumakeeg in de periode 2000-2007. Voor iedere decade zijn de drie waarnemingen met de hoogste aantallen bij elkaar opgeteld.

Figuur 3. Voorkomen in Groningen (buiten het Hoeksmeer), van 1971 tot en met 2006, aan de hand van losse waarnemingen van in totaal 47.400 Slobeenden.

Wat kunnen we uit deze verzameling waarnemingen concluderen? Na de winterperiode met lage aantallen Slobeenden nemen pas na 10 maart de aantallen weer geleidelijk toe. Dit zijn trekkers uit het zuiden, die onder andere in Zuidwest-Europa overwinteren, zoals de zichtwaarnemingen van een Slobeend met een snavelmerk laten zien (figuur 4).

Er is een tamelijk scherpe doortrekpiek in april. In een week of twee kunnen dan grote aantallen worden gezien (figuur 1-3). Deze piek wordt ook overal elders in Nederland opgemerkt (Van Roomen et al. 2004, 2005, 2006). Na eind april volgt er een dipje, maar vanaf eind mei verzamelen zich grote groepen mannetjes in de grotere natuurgebieden. Dit is de laatste jaren het best te zien in de Ezumakeeg (figuur 2). Deze verzameling eenden blijft tot eind juni. Dergelijke grote groepen mannetjes werden ook vroeger al in de Lauwersmeer gezien. Op 5 juni 1977 zaten er maar liefst 1183 aan de Groninger

zijde van de Lauwersmeer, waarvan 908 op het oostelijke deel van de Vlinderbalg aan de overkant van de doorgaande weg (dit deel bestond toen uit de even grote 'noordvinger' en 'zuidvinger', de noordvinger is later bij de aanleg van het militair oefenterrein verdwenen, de zuidvinger is wat verkleind). De telling van 5 juni 1977 was bovendien onvolledig aangezien Achter de Zwartten niet was meegenomen. (In de jaren zeventig deed ik het hele stuk van de Westpolder via het Jaap Deensgat naar Lauwersoog meestal nog te voet). Op 4 juni 1978 zaten er 810 bij Achter de Zwartten, 160 op het Jaap Deensgat en 50 elders verspreid. Op 14 juni 1984 zaten er 570 op het Jaap Deensgat. De aantallen zijn sinds het jaar 2000 in het Groninger deel veel lager, maar worden deels gecompenseerd door de recent aangelegde Ezumakeeg aan de Friese kant. Op 18 juni 2006 zaten er vier mannetjes in het Jaap Deensgat tegen 341 mannetjes en 24 vrouwtjes in de Ezumakeeg. Op 10 juni 2007 waren er acht mannetjes op het Jaap Deensgat, drie mannetjes op het Oude Robbengat en 143 mannetjes en vijf vrouwtjes in de Ezumakeeg. De indruk bestaat dan ook dat de aantallen mannetjes lager liggen dan in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw, wat rechtstreeks te maken moet hebben met het afgenomen aantal broedvogels. In het Hoeksmeer is overigens van de mannetjespiek in de deze periode nauwelijks iets te merken (figuur 1). Rond het Foxholstermeer is deze piek wel waargenomen, bijvoorbeeld op 1 juni 1998 120 mannetjes in drie groepen in de Westerbroekstermadepolder en op 12 juni 2007 84 mannetjes in de Kropswolderbuitenpolder.

Na half juni zijn er drie decades lang geen grote aantallen Slobeenden in Groningen aanwezig. In deze periode ruien deze mannetjes elders, vermoedelijk in de Oostvaardersplassen in Flevoland. Hier ruien Slobeenden al jaren, in sommige jaren kunnen de aantallen oplopen tot 13.000. In 2002 was er een maximum in juli van 6700 vogels (Van Roomen et al. 2004), in 2005 lag het maximum op 4200 in augustus

Figuur 4. Een in Portugal gemerkt mannetje Slobeend zwom in een groepje in de Westerbroekstermadepolder op 10 november 2007. Deze vogel was geringd door David Rodrigues met een witte neuskap met letter V in Santo Jacinto Dunes Nature Reserve (40°41'N, 08°44'W) op 1804 kilometer van Groningen en woog tijdens het ringen 638 gram (zonder zijn 'fraaie' neuskap). Hij was daar alleen op de dag van de vangst (3 maart 2007) nog aanwezig. De laatste overgebleven Slobeenden vertrokken uit het reservaat in de dagen na de vangst. Op 10 april 2007 dook deze vogel op in de Kropswolderbuitenpolder (waarneming Rolf Griffioen), hemelsbreed een paar honderd meter van de plas in de Westerbroekstermadepolder.

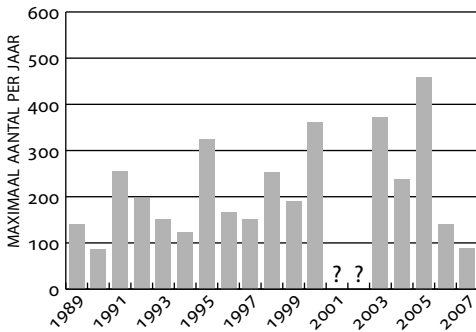
(Van Roomen et al. 2006). Het verloop in de periode eind juli-november is in Groningen grilliger dan in het voorjaar en heeft mogelijk te maken met veranderingen in de tijd van de lokale voedselsituatie. Het lijkt er op dat in elke decade in september-november wel een uitschieter kan zijn. Er is dus geen uitgesproken piek, zoals in half april voor alle gebieden, behalve de Ezumakeeg en het Hoeksmeer.

In de periode 1971-2006 lagen de aantallen in de winter betrekkelijk laag. Dat had alles te maken met vorstperioden. Zodra de vorst invalt, trekken Slobeenden namelijk weg. Het zijn geen vogels die de wegtrek nog even proberen uit te stellen in de hoop op spoedige dooi, zoals Smienten en Wintertalingen doen. Wat in de winter opvalt, is dat er dan relatief veel vogels in zout en brak milieu worden waargenomen, dus aan de Noordkust en in het Zoute Kwelgebied aan de Kustweg langs de zeedijk van de Lauwersmeer. Enkele voorbeelden: op 6 januari

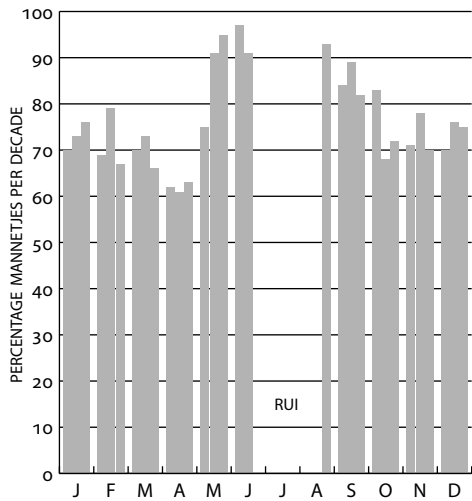
1976 72 op de kwelder van de Westpolder en de Julianapolder en op 13 januari 1976 54 op de plas op het oostelijk Eemshaventerrein. Op 2 januari 1978 zaten de enige 47 Slobeenden van de Lauwersmeer allemaal in het Zoute Kwelgebied. Het Groningse deel van het Waddengebied is echter over het hele jaar genomen geen belangrijk gebied. In Vogels van Groningen (Boekema et al. 1983) is een waarneming van 1000 vogels op 16 september 1962 opgenomen. Twee leden van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (Guus de Vries en Joost Tinbergen) telden per fiets een stuk van vijftien kilometer Noordkust ten noorden van Kloosterburen. Dat ging toen nog met de fiets over de hekken, want de mooie geasfalteerde onderhoudsweg die nu van de Westpolder tot aan de Eemshaven ligt, werd pas veel later aangelegd. Er zitten echter zelden (meer) grote groepen Slobeenden op het wad. Zouden het toch misschien Pijlstaarten zijn geweest? Telescopen waren er toen nog niet.

In de winter zitten aanzienlijke aantallen Slobeenden in de Zeeuwse delta. Bij een winters bezoek aan Zeeland zag ik op 4 januari 1974 een grote verspreide groep van 590 Slobeenden op de Oosterschelde ten westen van het Schelde-Rijnkanaal. Twee factoren lijken nu ook in Groningen voor een verandering te gaan zorgen. Ten eerste het weer. Een stijging van een paar graden van de gemiddelde maandtemperatuur, zoals in de laatste jaren het geval was, maakt dat het klimaat van Groningen van nu gaat lijken op dat van Zeeland van de jaren zeventig en tachtig. Ten tweede is het landschap veranderd. Dit heeft te maken met natuurbouw in het binnenland van Groningen op plaatsen waar voorheen alleen cultuurgrasland en bouwland was. Nu was er in het binnenland altijd wel hier en daar geschikt biotoop, zoals ondergelopen grasland. Een mooie plek was en is bijvoorbeeld de Oostpolder bij Noordlaren. Op 7 april 1980 zaten hier 152 Slobeenden, destijds een mooi maximum. Vanaf circa 1980 ontstonden op diverse plaatsen in de provincie Groningen nieuwe gebieden met geschikte plas-drassituaties en niet te ondiep, schoon water. Op het Hoeksmeer komen vanaf 1989 zeer regelmatig meer dan 100 vogels voor, met als maxima 370 in het voorjaar en 459 in de herfst. Op de recent aangelegde lage plassen in de Westerpolder bij Kolham zaten op 8 april 2005 maar liefst 355 Slobeenden. Beide genoemde gebieden hebben echter slechts een beperkte omvang. Dit geldt voor de meeste binnenlandse gebieden in Groningen. Maar sinds een jaar of twee is daar rond het Foxholstermeer verandering in gekomen. Aan de noordwestzijde ligt de 200 hectare grote Westerbreekstermadepolder (WBMP) en aan de zuidzijde de nog iets grotere Kropswolderbuitenpolder (KWBP), die door sommige mensen ook de Rolkepolder wordt genoemd. Toen de WBMP in de jaren negentig als natuurgebied werd ingericht, bleek dat hier relatief gezien slechts weinig open water van enige omvang was dat permanent voor watervogels interessant is. Maar de eigenaar, stichting Het Groninger Landschap, liet in deze eeuw de polder

opnieuw inrichten en door grondverzet ontstonden twee vergrote ondiepe plassen. Aan de overzijde van het Foxholstermeer, in de KWBP, staat vanaf de winter 2006/2007 na een vrijwel voltooid inrichting de waterstand een stuk hoger met als gevolg dat ook hier uitgebreide plas-drassituaties voorkomen. Het Foxholstermeer is soms ook een goed foerageergebied, maar merkwaardig genoeg alleen in de maanden november en december. Hier volgen enkele recente waarnemingen. Op 9 december 2006 zaten er 345 Slobeenden op het Foxholstermeer en op 23 december 2006 235 in de WBMP. Locale vogelaar Geert Wayer had hier echter al eerder in de herfst circa 1000 vogels waargenomen. Op 13 januari 2007 telde Jan Hulscher er maar liefst 800 in de WBMP tijdens de jaarlijkse midwintertelling. Met deze opvallende aantallen in gedachten (en een plotje van de maximale doortrek in april voor me) nam ik me voor om rond 15 april het maximale aantal te scoren dat hier op de doortrek te verwachten was. Op 4 april 2007 zaten er alleen al 320 in de KWBP. Maar daar bleef het bij, met op 9 april nog 150 in de KWBP en 220 in de WBMP. April 2007 werd geen goede trekmaand, want vanaf begin april zakte het water geleidelijk. In de hele maand april viel er hoegenaamd geen spat regen. Dus was het afwachten wat de herfst ging doen. Op 22 september zaten er al 413 in de WBMP en 29 in de KWBP. Ook in november werd voor de beide polders samen met het Foxholstermeer de grens van 400 vogels overschreden, met op 17 november 572 en op 24 november 520. De aantallen van 2006/2007 bleken dus geen toevalstreffer te zijn geweest. Waarom is dit van belang? In de laatste bijlage van de rapporten Watervogels in Nederland (Van Roomen et al. 2004, 2005, 2006) wordt een overzicht van de 1%-drempels voor alle soorten watervogels gegeven waaraan een gebied regelmatig moet voldoen om van internationale betekenis te zijn. Dat is weer goed voor extra bescherming. Voor de Slobeend is dit aantal 400. Het Foxholstermeer en omgeving, als onderdeel van het Zuidlaardermeergebied, lijkt hier dus door de recente verbeteringen in biotoop

Figuur 5. Maximale aantallen voor de Slobeend in het Hoeksmeergebied in de periode 1989-2007. In de jaren 2001 en 2002 is hier onvoldoende waargenomen in de geschikte periode.

Figuur 6. Sexratio van de Slobeend. Weergegeven is het percentage mannetjes per decade. In de periode eind juni-half augustus zijn onvoldoende grote steekproeven verzameld.

ruimschoots aan te voldoen. Ook voor de Toendrarietgans (1%-drempel is 6000, er is een grote slaappleaats) is de KWBP belangrijk en vermoedelijk ook voor de Lepelaar (norm 100). Het hoogste aantal Lepelaars in 2007 in de KWBP was volgens Geert Wayer 101 en in de WBMP zaten ook regelmatig tientallen. Het Hoeksmeer en de Westerpolder bij Kolham voldoen overigens net niet aan de norm, maar de Lauwersmeer ruimschoots.

Overzien we de lijst met waarnemingen uit diverse natuurgebieden dan valt op dat in de gebieden die min of meer hetzelfde zijn gebleven, de aantallen ongeveer gelijk zijn gebleven of iets zijn toegenomen. Dit beeld komt duidelijk naar voren uit de ruim 300 tellingen van het Hoeksmeer (figuur 5), dat niet al te sterk is veranderd sinds de aanleg in 1988, maar ook van andere gebieden. Juist over onze provinciegrens in Drenthe ligt het Friescheveen, een veenplas van enkele tientallen hectares. Tijdens circa 100 bezoeken sinds 1971 bleek het maximum voor de jaren zeventig 18, voor de jaren negentig 198 en voor de jaren na 2000 210.

Verschillen tussen mannetjes en vrouwtjes Mannetjes Slobeend zijn een groot deel van het jaar heel eenvoudig van de vrouwtjes te onderscheiden door hun bonte verenkleed. Vanwege onder andere de witte borst en de groene kop is onderscheid nog op grote afstand mogelijk. Vanaf mei worden de verschillen snel kleiner vanwege de rui en in volledig ruikleed in juli-augustus zijn de verschillen gering. Maar in tegenstelling tot Wintertaling, Pijlstaart en Krakeend, waar het vrijwel onmogelijk is om de mannetjes in het veld eruit te halen, is dit bij de Slobeend nog wel het geval. De flanken van de mannetjes zijn namelijk wat rossiger. Deze rossige tint ontbreekt bij de bruine vrouwtjes en de jongen. In de meeste goede vogelgidsen staan deze verschillen goed afgebeeld. In de loop van oktober-november komen de witte veren geleidelijk terug, maar zelfs in januari zijn er nog diverse vogels die nog niet in volledig broedkleed zijn. Van circa 27.600 vogels is over het jaar in Groningen de geslachtsverhouding bepaald (figuur 6). Uit deze tamelijk grote steekproef blijkt dat er in de koudste maanden

van het jaar relatief meer mannetjes aanwezig zijn dan in de herfst (oktober-november) en het voorjaar (maart-april). Vanaf begin mei neemt in de steekproeven het aantal mannetjes snel toe. Dit heeft alles te maken met het feit dat mannetjes, voor wie het broeden er al weer op zit, zich verzamelen op ondiep water in de grotere natuurgebieden, zoals de Lauwersmeer, zoals eerder al besproken. Er zijn ongetwijfeld meer vrouwtjes in onder andere juni dan figuur 6 suggereert, maar broedende vrouwtjes zitten heel verspreid en zijn daarom in de steekproeven ongetwijfeld ondervertegenwoordigd. In tegenstelling tot de Pijlstaart, waarvan in de wintermaanden op het wad relatief veel meer vrouwtjes zitten dan in het binnenland (Boekema 2007) zijn er geen duidelijke geslachtsverschillen bij de Slobeend.

De best of the rest

In dit artikel is geprobeerd een overzicht te geven van het voorkomen van de Slobeend in Groningen. Er zijn behalve de genoemde gebieden nog een aantal gebieden waar geregeld Slobeenden zitten, maar vermoedelijk niet zoveel als in de boven beschreven gebieden. De Tjamme bij Beerta is misschien nog het beste gebied. Het lijkt namelijk op het Hoeksmeer. Een aantal keren ben ik er precies op het hoogtepunt van de voorjaarsterk geweest. Op 14 april 1991 zaten er 135 vogels en op 22 april 2007 129. De Bergboezem bij Lettelbert is ook interessant met op 8 juni 2002 89 vogels. Mogelijk zijn de Veenhuizerstukken ook van belang. Van deze drie gebieden is er echter nog geen overzicht verschenen waarin het voorkomen van watervogels wordt samengevat. Het Hondshalstermeer is in ieder geval geen topgebied. Het is groot genoeg en ook niet al te diep, maar heeft kennelijk niet de juiste bodemfauna, mogelijk vanwege de waterkwaliteit. Het is namelijk deel van het boezemgebied en heeft geen geïsoleerd, eigen water. Bij 42 bezoeken heb ik er Slobeenden gezien, maar meestal hooguit enkele tientallen met als maximum 43 op 7 oktober 2000. Ook het Schildmeer is nog geen top-per. Sinds de aanleg van het natuurgebied

Tetjehorn is er aan de noordzijde veel moeras bij gekomen, waar diverse Roerdompen en Dodaarzen broeden, maar niet bijzonder veel open water, waar de Slobeend het van moet hebben. Op 12 april 2004 zaten er 62, wat tot nu toe het maximum is.

Conclusies

Als we de gegevens over broedvogels en doortrekkers naast elkaar leggen blijkt dat er nog veel doortrek is rond eind april als onze eigen Slobeenden al met broeden begonnen zijn. Hieruit volgt dat het erg moeilijk is om exacte aantallen broedparen vast te stellen. Maar in feite geldt dit voor vrijwel alle eendsoorten en in ieder geval voor soorten als Smient en Pijlstaart die in grote aantallen in het noorden van Europa broeden. Bij de Smient is het overzomereren van niet-broedvogels een normaal verschijnsel, bij de Wintertaling weer niet, maar bij de Slobeend is dit onduidelijk en bovendien door de geweldige piek van mannetjes in eind-mei tot half juni vrijwel onmogelijk vast te stellen.

Samengevat kunnen we stellen dat Groningen van belang is voor doortrekkende Slobeenden. Het beste gebied in Nederland is veruit de Oostvaardersplassen, gevolgd door de gehele Waddenzee en de Oosterschelde. Maar de Lauwersmeer behoort al jaren tot de beste tien gebieden (Van Roomen et al. 2004, 2005, 2006) met regelmatig rond de 1000 vogels als maximum. Als de aantallen bij het Foxholstermeer en aanliggende polders zich zo voortzetten als hierboven beschreven, wordt het blijvend een van de beste vijftien gebieden in Nederland. Het Schildmeer en omgeving wordt mogelijk in de toekomst ook een belangrijk gebied voor de Slobeend. Aan de westzijde van het Schildmeer wordt namelijk over enkele jaren in het kader van de Ecologische Hoofdstructuur Midden-Groningen het Dannemeer ingericht, dat circa twee tot drie maal groter gaat worden dan de Westerbroekstermade-polder, met vergelijkbare plas-drassituaties. Hieruit blijkt dat het niet met alle vogels in Groningen slecht gaat. Sterker nog, het gaat beter met de Slobeend dan vroeger, tenmin-

ste als we het over de trekvogels hebben. Ik wil daarom besluiten met mijn dank uit te spreken aan alle mensen van de stichting Het Groninger Landschap en Staatsbosbeheer, de beheerders van de belangrijkste Slobeendgebieden in Groningen. Zij hebben ervoor gezorgd dat deze mooie vogel nieuwe kansen heeft gekregen in Groningen.

Literatuur

Bauer, K.M. & U.N. Glutz von Blotzheim 1968. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas deel 2. Frankfurt am Main.*

Boekema, E.J., P. Glas en J.B. Hulscher 1983. *De vogels van de provincie Groningen. Groningen.*

Boekema, E.J. 2007. *Pijlstaarten in Groningen. De Grauwe Gors 35: 88-91.*

Cramp, S. (editor) 1977. *The birds of the Western Palearctic. Volume 1. Oxford.*

van Roomen, M., E. van Winden, K. Koffijberg, A. Boele, F. Hustings, R. Kleefstra, J. Schoppers, C. van Turnhout, SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep & L. Soldaat 2004. *Watervogels in Nederland in*

2002/2003. *SOVON-monitoringrapport 2004/02. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.*

van Roomen, M., E. van Winden, F. Hustings, K. Koffijberg, R. Kleefstra, SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep en L. Soldaat 2005. *Watervogels in Nederland in 2003/2004. SOVON-monitoringrapport 2005/03. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.*

van Roomen, M., E. van Winden, K. Koffijberg, B. Ens, F. Hustings, R. Kleefstra, J. Schoppers, C. van Turnhout, SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep en L. Soldaat 2006. *Watervogels in Nederland in 2004/2005. SOVON-monitoringrapport 2006/02. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.*

Egbert Boekema

Jupiterstraat 99
9742 EV Groningen
e.j.boekema@rug.nl

Restaurette

Schierzicht

Haven 8a - Lauwersoog
Tel. 0591-349200 - Fax 0591-349443

KOFFIEDRINKEN

(2e kopje gratis!)

en tegelijk het
laatste vogelnieuws lezen in het

V OGEL- LOGBOEK

In het vogellogboek kunt u uw leuke waarnemingen bijschrijven. Tevens kunt u lezen of er nog iets leuks gezien is door een collega-vogelaar.

Op deze manier blijft elke vogelaar op de hoogte van

Het laatste vogelnieuws